

فصل اول

تاریخ شناسی

.....

دارای گونه‌های مختلفی است. شما در این درس، گونه‌های مختلف منابعی را که برای شناخت تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی مناسب هستند، شناسایی و ویژگی‌های هر دسته را بررسی و مقایسه خواهید کرد.

مورخان فقط به اتکای شواهد و مدارک مندرج در منابع تاریخی، قادر به شناخت، تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته هستند. منابعی که مورخان برای فهم زندگی اجتماعی در گذشته از آن استفاده می‌کنند، متنوع و

فعالیت ۱

یک کارآگاه برای بررسی یک جرم و روشن کردن ابعاد مختلف آن نیازمند به چه چیزهایی است؟ آیا او بدون دسترسی به شواهد و مدارک لازم او می‌تواند در مورد چگونگی وقوع جرم نظر بدهد؟ یک قاضی چطور، آیا او هم بدون داشتن اسناد و مدارک لازم می‌تواند حکمی صادر کند؟ قبل از شروع درس با همکاری دبیر خود در این زمینه بحث کنید و کار یک کارآگاه و قاضی را با کار مورخان، علی‌رغم تفاوت‌های بنیادینی که با یکدیگر دارند، فقط در این خصوص مقایسه کنید.

فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی گذشتگان آگاهی یابند. مکان‌های تاریخی مثل غار خرا، کوه احد و یا دشت چالدران به عنوان بستر وقوع یک رویداد تاریخی، آثار و بناهای تاریخی نظیر میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد و به‌طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر، کاخ‌ها، کاروانسراها، قلعه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاه‌ها، بنادر و اسکله‌ها، روستاها و شهرهای قدیمی از مهم‌ترین منابع و مراجع پژوهش در گذشته‌های دور و نزدیک محسوب می‌شوند. این آثار مورخان را برای فهم عمیق‌تر و بازسازی دقیق‌تر گذشته‌ها آماده‌تر می‌کنند.

گونه‌های منابع تاریخی از قرون اولیه اسلامی ایران

تا پایان عصر صفوی

مورخان برای آگاهی از چگونگی وقوع رویدادهای گذشته به مراجع و منابع مختلفی رجوع می‌کنند. در اینجا به اختصار با یکی از روش‌های دسته‌بندی منابع تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفویه آشنا می‌شوید.

۱- منابع غیر نوشتاری

الف: مَحْوُطَه‌ها و بناهای تاریخی: آثار برجای مانده از انسان‌ها و جوامع گذشته از جمله مهم‌ترین شواهدی است که به مورخان این امکان را می‌دهد تا از چگونگی اوضاع

کاروانسرای مادرشاه، (هتل عباسی کنونی) — اصفهان

از گذشته گواه روشنی بر نوع فرهنگ و طرز تفکر و چگونگی عقاید و آداب و رسوم پیشینیان ما هستند. از این رو بررسی این آثار که گاه اختصاصاً در قلمرو دانش‌هایی چون باستان‌شناسی، معماری و هنر صورت می‌گیرد مواد و اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته در اختیار مورخان می‌گذارد

ب: دست ساخته‌های انسانی: این دسته از آثار نیز برای مورخان به نوبه خود از منابع بسیار موثق محسوب می‌شوند. نظیر انواع پوشاک، انواع جوهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه‌ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ‌افزارها، وسایل خانگی و در مجموع تمام دست ساخته‌های انسانی بازمانده

شیرقلعه شهمیرزاد

متل‌ها، لطیفه‌ها، انواع شعر، نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی، کمک زیادی به شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های اجتماعی و طبقات مختلف مردم در ادوار مختلف می‌کند.

پ: آثار شفاهی: مطالعه روشمند افسانه‌ها و اساطیر قومی دوره‌های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، گونه‌های مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان‌های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی، رمزی، تمثیلی، تخیلی و طنزآلود، گونه‌های مختلف

فکر کنیم و پاسخ دهیم

به نظر شما اشیای هنری نظیر تابلوهای نقاشی برجای مانده از گذشته، چه نوع اطلاعاتی از پیشینیان ما را ارائه می‌دهند. با یکدیگر بحث و گفت‌وگو نمائید.

۲- مراجع و منابع نوشتاری

مراجع و منابع مکتوب از تنوع و تعدد فراوانی برخوردارند. در ذیل به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره می‌کنیم.

از برجسته‌ترین متون و منابع راجع به تاریخ صدر اسلام و قرون نخستین اسلامی می‌توان به دو مرجع مهم اشاره کرد.

الف) قرآن کریم

قرآن کریم منشأ و مبدأ اصلی و یکی از مؤثرترین و الهام‌بخش‌ترین سرمشق‌های تاریخ‌نگاری اسلامی است. در قرآن کریم به بررسی احوال گذشتگان و سیر در زندگی آنان و عبرت گرفتن از سرگذشت شماری از افراد و اقوام پیشین تأکید فراوانی شده است. قرآن کریم با تشویق به سیر و سفر و تفکر و تدبیر در زندگی و سرگذشت اقوام گذشته و عبرت از آن، زمینه را برای سفرهای گوناگون دانشمندان مسلمان از جمله مورخان فراهم ساخت. از این گذشته قرآن سند دست اول زندگانی رسول خدا و روابط ایشان با افراد و گروه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی در عربستان خصوصاً مکه و مدینه است.

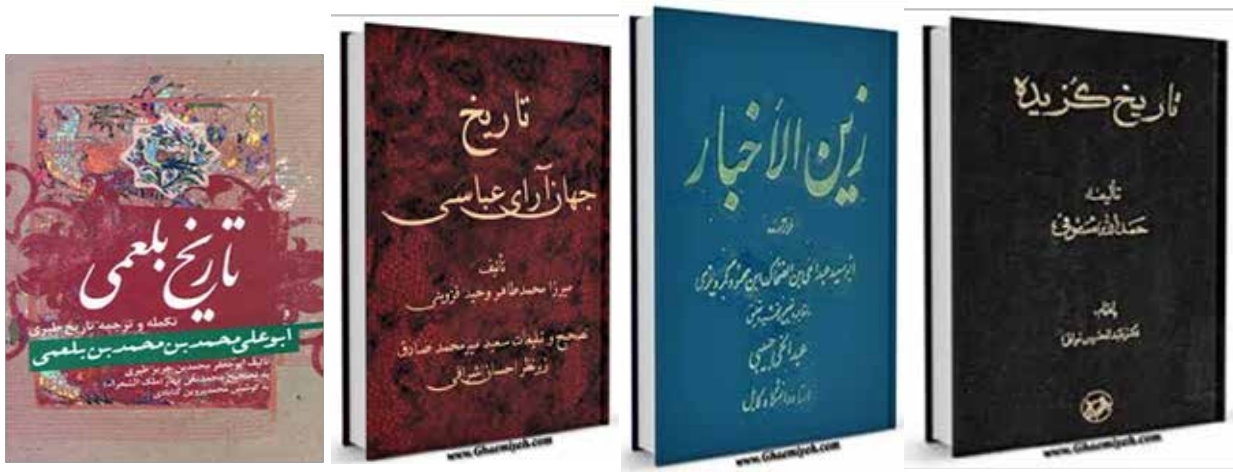
ب) حدیث و سیره

این آثار اطلاعات بسیار مهمی درباره پیامبر اکرم (ص)، یاران، جنگ‌ها و حوادث تاریخی زندگی ایشان و صحابه ارائه می‌کند. در شمار زیادی از احادیثی که در منابع حدیثی شیعه و اهل سنت گرد آمده است بسیاری از نکات مهم تاریخی، خصوصاً در حوزه تاریخ اجتماعی دیده می‌شود که به کار پژوهندگان تاریخ صدر اسلام می‌آید.

در میان کتاب‌هایی که راجع به زندگانی پیامبر اکرم نوشته شده است سیره محمدبن اسحاق ۲ مهم‌ترین اثر است. بخشی از این کتاب باقی مانده که به چاپ هم رسیده است. بعدها عبدالملک بن هشام ۳ دست به تلخیص و بازنگاری آن زد که تحت عنوان سیره ابن هشام شهرت یافت. اثر مهم دیگر در این زمینه، متعلق محمدبن عمر واقدی (۲۰۷ - ۲۰۹ ق) یکی از برجسته‌ترین مورخان و سیره‌نویسان سده دوم و اوایل سوم هجری بود. اثر او به نام «المغازی = غزوه‌ها» به ده سال پایان زندگی پیامبر اختصاص یافته است.

- ۱- «آیا در زمین گردش نکرده‌اند تا برای آنان دل‌هایی آبدار و بینا پیدا شود که با آن ببیندیشند یا گوش‌هایی که با آن اندرزا را بشنوند؟ حقیقت این است که فقط دیده‌ها «که از ابزار عبرت است» بی‌بصیرت نمی‌شود قلبی که در سینه‌هاست، بی‌بصیرت می‌گردد.» (سوره حج، آیه ۴۶)
- ۲- متولد ۸۵ ق. متوفی ۱۴۴ یا ۱۵۱ و یا ۱۵۲ ق است.
- ۳- متوفی ۲۱۳ یا ۲۱۸ ق در مصر

الف) کتاب‌های تاریخی: یکی از مهم‌ترین منابع تاریخی مورخان کتاب‌های تاریخی‌ای است که توسط مورخان دوره‌های مختلف نوشته شده است. کتاب‌های تاریخی تألیف شده در مقطع تاریخ ایران بعد از اسلام از تنوع خاصی برخوردار اند. در اینجا با برخی از گونه‌های کتاب‌های تاریخی آشنا می‌شوید.

زبان فارسی تدوین شد که بنا به نظر محققان از کهن‌ترین تاریخ‌های عمومی فارسی شمرده می‌شود. از دیگر تاریخ‌های عمومی مشهور می‌توان به کتاب «جامع التواریخ» تألیف خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی که در حوالی سال ۷۱۰ ق در عهد ایلخانان نگارش آن به پایان رسید اشاره کرد. تاریخ «روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفاء» تألیف محمدبن خاوند شاه معروف به میرخواند (۸۷۳-۹۰۳ یا ۹۰۴ ق) نیز از مهم‌ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی به زبان فارسی است. در دوره صفویه نیز سنت تاریخ‌نویسی عمومی ادامه یافت. به عنوان مثال قاضی احمد غفاری در سال ۹۷۲ ق کتاب «تاریخ جهان آرا» را تألیف کرده است.

۱- تاریخ‌های عمومی: تاریخ‌نگاری عمومی یکی از شاخه‌های تاریخ‌نگاری در ایران است که از قرن چهارم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجاریه تداوم یافت. مولفان این دسته از آثار تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می‌کردند و با شرح و توضیح زندگی حضرت آدم و پیامبران، به روایت تاریخ اساطیری ایران می‌پرداختند و از کیومرث آغاز می‌کردند و به دوره ساسانیان ختم و سپس رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می‌کردند. از مهم‌ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی می‌توان به تاریخ طبری تألیف محمدبن جریر طبری اشاره کرد. بعدها در عهد سامانیان زیر نظر ابوعلی بلعمی، یکی از وزرای فرهنگ دوست ایشان، «تاریخ بلعمی» (ترجمه و تألیف ۳۵۲ ق) بر پایه تاریخ طبری به

فعالیت ۲

بررسی شواهد و مدارک (آشنایی با منابع)

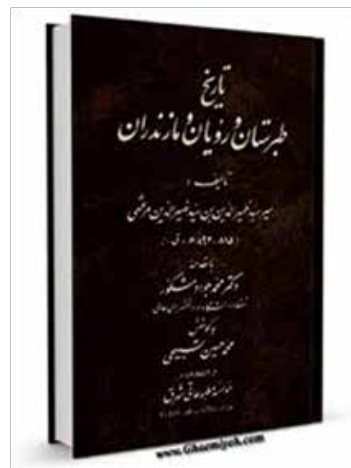
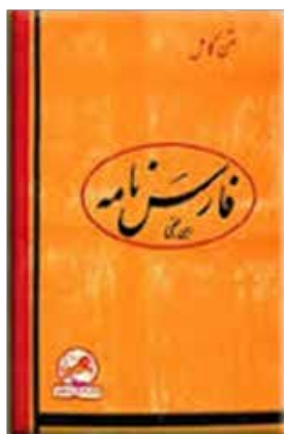
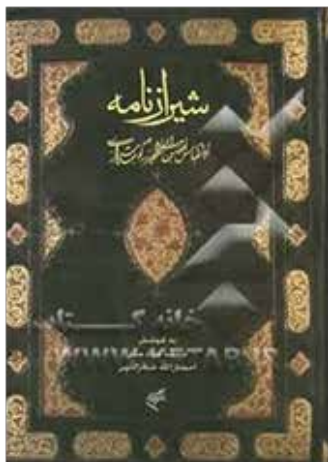
متن زیر از جلد پنجم روضه الصفا تألیف میرخواند انتخاب شده. این متن در مورد رهبر مذهبی سربداران شیخ حسن جوری است. مطلب زیر را به دقت بخوانید و به سوالات زیر پاسخ دهید.

«شیخ خلیفه را بامدادی از ستون مسجد به حلق آویخته یافتند و خشتی چند در زیر ستون بر یکدیگر چیده دیدند، چنانچه شخصی خود را به ریسمان آویخته باشد و بعد از این واقعه مریدان شیخ خلیفه دست ارادت به شیخ حسن دادند و خدمتش به طرف نیشابور رفته، اهالی آن دیار را به طریق شیخ خلیفه دعوت کرد و اکثر مردم کوه پایه نیشابور قدم در دایره ارادت و متابعت او نهادند و هر که مرید می‌شد نام او نوشته می‌گفت که حالا وقت اختفاست، و می‌فرمود که آلات حرب داشته موقوف اشارت باشند ... مردم چنان معتقد او شدند که اگر جان می‌طلبیدی روان می‌دادند. فقها با امیرارغون شاه... گفته که: شیخ حسن اهل تشیع و سر خروج دارد. امیر ارغون شاه امیر محمد باسق را فرستاد احوال او نماید و امیر محمد به مشهد آمده شیخ حسن و اتباع او را مردم نیک معاش یافت که به کسب علم و حرفت انتعاش می‌نمودند...» (روضه الصفا، ج ۵، ص ۴۵۰۰).

- ۱- اطلاعات ارائه شده در متن فوق بیشتر در بررسی کدام حوزه از تاریخ کاربرد دارد؟
- ۲- به نظر شما میرخواند چه دیدگاهی نسبت به شیخ حسن جوری دارد؟
- ۳- با توجه به متن فوق، آیا می‌توان گفت میرخواند نسبت به مغولان با دیدگاه انتقادی قلم زده است؟

است. از معروف‌ترین آثار تاریخی محلی می‌توان به «تاریخ سیستان» از مؤلفی ناشناخته، در موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال ۷۲۵ق، «تاریخ رویان» تألیف اولیاءالله آملی به زبان فارسی درباره تاریخ رویان از قدیمی‌ترین ایام تا ۷۶۴ق و کتاب «فارسانامه» ابن بلخی در تاریخ و جغرافیای فارس اشاره کرد.

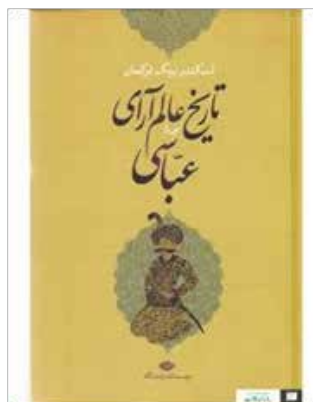
۲- تاریخ‌های محلی: تاریخ‌های محلی یکی از مهم‌ترین گونه‌های تاریخ نگاری و یکی از گنجینه‌های مهم، اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران است. کسب افتخارات محلی و منطقه‌ای و ثبت و ضبط رویدادهای مهم منطقه موردنظر مورخ و نیز ماندگار کردن مفاخر و شخصیت‌های محلی از انگیزه‌های اصلی مورخان این گروه از آثار تاریخی

کاوش خارج از کلاس ۱

با توجه به شهر و استان محل سکونت خود کتابی را انتخاب کنید که درباره اوضاع و احوال تاریخی و اجتماعی شهر و استان شما در گذشته تألیف شده باشد و قسمتی از آن را در کلاس ارائه کنید. محور جست‌وجوی شما در کتاب مورد نظر بر اساس سوالات زیر باشد.

- ۱- چه موضوعی را انتخاب کرده‌م؟ ۲- چرا انتخاب کرده‌م؟ ۳- این موضوع از چه اهمیتی برخوردار است و چه تأثیری در اوضاع و احوال امروز شهر و استان من دارد؟

۳- تاریخ نگاری سلسله‌ای: یکی دیگر از گونه‌های تاریخ‌نگاری است. حکومت‌های بزرگ و کوچک به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود معمولاً افراد ادیب و دانشمندی را تشویق به تدوین این رویدادها می‌کردند. بعدها با گسترش این نوع تاریخ نویسی در میان سلسله‌های محلی، این نوع تاریخ نویسی با تاریخ نویسی محلی پیوستگی یافت. از معروف‌ترین این آثار می‌توان به کتاب «التاجی فی اخبار الدوله الدیلمیه» ابواسحاق صابی (۳۱۳-۳۸ق) در تاریخ آل بویه اشاره کرد. دو کتاب «تاریخ بیهقی» اثر ابولفضل

بیهقی و «الیمینی» از عُتبی، هر دو در تاریخ غزنویان از مشهورترین تاریخ‌های سلسله‌ای هستند. کتاب «عالم آرای عباسی» تألیف اسکندر بیک ترکمان در تاریخ صفویان نیز یکی از مشهورترین آثار در این حوزه محسوب می‌شود.

۴- تک نگاری: این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموری به بعد مرسوم شد. در این نوع تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره سلطان تاریخ زندگی او را به صورت متمرکز و ویژه مورد توصیف و ثبت و ضبط قرار می‌دادند. از مشهورترین تک نگاری‌ها می‌توان به «عجائب المقدور فی نوائب تیمور» تألیف ابن عربشاه درباره تیمور و «فتوحات شاهی» از امینی هروی درباره شاه اسماعیل اشاره کرد.

فعالیت ۳

جستجوی نقادانه با تکیه بر شواهد و مدارک

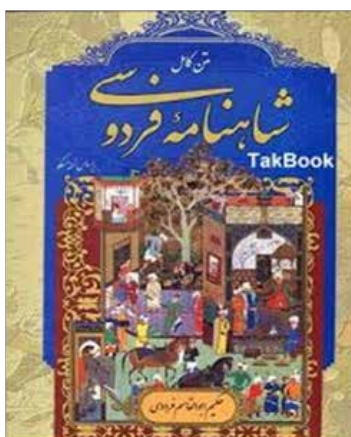
قسمتی از عجائب المقدور فی نوائب تیمور ابن عربشاه در مورد کشتار مردم اصفهان به دستور تیمور. «تیمور کسان خویش به ضبط شهر فرستاد، به هر کوی و برزن جمعی از آنان برگماشت و در هر ناحیت و محلت گروهی پراکنده داشت و آنان سر به تبهکاری و دست به آزار اهالی برآوردند. مردم را بندهوار به خدمت گرفتند و آزار و ستم از حد بدر بردند. اهل اصفهان که شیوه حمیت داشتند و مرگ را بدان زبونی و خواری ترجیح می‌نهادند داستان این تطاول با رئیس خود در میان آوردند و می‌گفت من شبانگاه طبل می‌نوازم چون بانگ آن شنیدید هر کس در میهمان خود در آویزد و چنانکه خواهد خون وی بریزد...

پاسی از شب به گذشت بانک طبل برخاست و باران مرگ بر تیموریان فرو بارید، مردم شهر شش هزار تن از آنان بکشتند ... چون شب به پایان آمد تیمور از ماجرا آگاه شد و به دمدمه دیو ناپاک از راه برفت... شمشیر خشم برآهیخت و ترکش ستم بگشود و چون سگ گزنده یا پلنگ درنده به شهر درآمد... بفرمود تا جان‌ها تباہ سازند و خون‌ها بریزند... زندگان را به دست مرگ سپارند و مال‌ها بیغما ببرند، آبادی‌ها ویران کنند و کشت‌ها بسوزند ... کودکان کشته برخاک افکنند ... نه برسال خورده بخشایند و نه بر خردسال رحمت آرند... بالجمله از شهرنشینان تنی زنده نگذارند». (عجائب المقدور فی نوائب تیمور، ص ۴۸-۴۹)

متن فوق را به دقت بخوانید و به سؤالات زیر پاسخ دهید.

به نظر شما متن فوق به عنوان بخشی از یک کتاب تاریخی از نوع تک نگاری، حاوی چه نوع اطلاعاتی است و از ه اهمیت‌ی برخوردار است؟

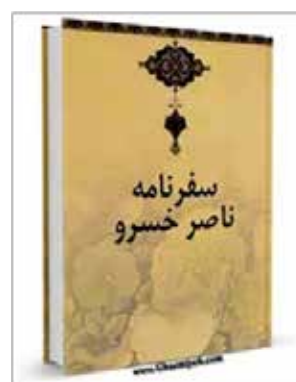
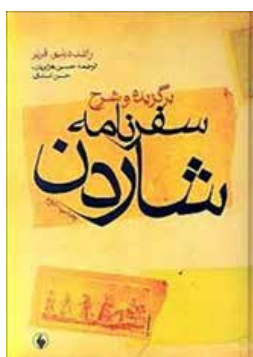
با توجه به متن آیا برداشت ابن عربشاه نسبت به سیاست‌های تیمور منتقدانه است؟ به چه دلیل؟

۵- تاریخ‌های منظوم: این سبک از تاریخ نگاری از دوره مغولان رایج شد. مورخان رویدادهای تاریخی را به نظم کشیده و به صورت متون منظم به صورت شعر تحریر و تألیف می‌کردند. از نمونه‌های تاریخ منظوم می‌توان به کتاب «ظفرنامه» حمدالله مستوفی و «شاه اسماعیل نامه» قاسمی حسینی گنابادی درباره فتوحات مؤسس سلسله صفوی شاه اسماعیل اشاره کرد. از برجسته‌ترین منظومه‌های حماسی و تاریخی، اثر گرانسنگ و بلند آوازه شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی است.

ایران به صورت سفرنامه ارائه داده‌اند. سفرنامه‌های افرادی مانند ناصر خسرو در قرن پنجم هجری قمری، ابن بطوطه در قرن هشتم و شاردن^۱ و پیتر و دلاواله^۲ در عصر صفویه حاوی اطلاعات بسیار مفیدی درباره تاریخ ایران در این اعصار هستند.

ب: سفرنامه‌ها: سفرنامه‌ها اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران ارائه می‌کنند که در دیگر منابع کمتر دیده می‌شوند. بسیاری از جهان‌گردان گنجینه‌ای از اخبار و اطلاعات بسیار با ارزش از تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین‌هایی را که دیده‌اند از جمله

فعالیت ۴

بررسی شواهد و مدارک

متن‌های زیر را که از سفرنامه‌های ناصر خسرو و پیتر و دلاواله برگزیده شده است، بخوانید و به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

متن ۱: نهم محرم ۱ به قزوین رسیدم. باغستان بسیار داشت، بی‌دیوار و خار و هیچ مانعی از دخول در باغات نبود و قزوین را شهری نیکو دیدم، بارویی ۲ حصین ۳ و کنگره بر آن نهاده و بازارهایی خوب مگر آنکه آب در وی اندک بود و منحصر به کاریزها ۴ در زیرزمین و رئیس آن مردی علوی بود و از همه صنّاع‌ها ۵ که در آن شهر بود کفشگر بیشتر بود. (سفرنامه ناصر

۱- نهم محرم ۴۳۸.

۲- دیوار قلعه

۳- محکم، قلعه محکم.

۴- قنات‌ها

۵- صنعت‌ها

۱- Jean chardin (۱۷۱۳-۱۶۴۳ م.) جواهر فروشی فرانسوی
 ۲- Pietro Dellavolle (۱۵۵۲-۱۵۸۶) جهانگرد ایتالیایی

خسرو قبادیانی، ص ۵)

متن ۲: «به محض رسیدن به ایران، هر کس متوجه برتری شایانی که این سرزمین (ایران) از لحاظ خوبی و صفای مردم و تمدن و فرهنگ و هرگونه کیفیات دیگر... دارد، می‌شود و من به جرأت می‌توانم بگویم این خطه به هیچ وجه کمتر از سرزمین‌های مسیحی نیست.» (سفرنامه پیترو دل‌واله، ص ۱۶).

در مورد باغ‌های چهارباغ اصفهان می‌نویسد:

«این باغ‌ها متعلق به شاه هستند، ولی مردم با آزادی کامل از آن استفاده می‌کنند و آنقدر میوه در آن وجود دارد که برای تمام شهر کافی و حتی زیاد است. در عرض طول باغ راهروهای زیادی وجود دارد که اطراف آن را درخت‌های سرو کاشته‌اند... خیابان‌های متعددی که چهارباغ را قطع می‌کنند، گرچه در زیبایی به آن نمی‌رسند، ولی چندان دست کمی نیز از آن ندارند؛ زیرا آب به اندازه‌ای فراوان است که از وسط همه آنها نه‌ری می‌گذرد... روی هم رفته به دلیل این که چهارباغ به شاه تعلق دارد، واقعاً دارای عظمتی بی‌نظیر است و باید با طیب خاطر اعتراف کنیم که خیابان پوپولو ۱ در رم و خیابان پوجورئال ۲ در ناپل و خیابان خارج از شهر ژن و خیابان مونرال ۳ در شهر پالمو ۴ هیچ کدام به پای آن نمی‌رسند...» (سفرنامه پیترو دل‌واله، ص ۳۴).

۱- از متن‌های فوق برای تحقیق در چه موضوع یا موضوع‌هایی از تاریخ ایران می‌توان استفاده کرد؟

۲- چه تفاوت یا شباهتی میان اطلاعات ارائه شده در متن ۱ با متن ۲ وجود دارد؟

۳- اطلاعات ارائه شده در این دو متن از نظر موضوع و محتوا چه تفاوتی با مطالب متن نقل شده در فعالیت ۳ دارد؟

۱- Popolo

۲- Poggio Reale

۳- Monreale

۴- Palermo

خیابان چهارباغ اصفهان از آثار دوره صفوی

کاوش خارج از کلاس ۱

به پنج گروه تقسیم شوید و با راهنمایی دبیر خود، هر گروه یک سفرنامه انتخاب کنید و در مورد موضوعی خاص مثلاً آداب و رسوم، تجارت، معماری و اوضاع فرهنگی و دینی اطلاعاتی از آن استخراج کنید و در کلاس ارائه دهید.

پ) نوشته‌های جغرافیایی: بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها، در پژوهش‌های تاریخی اهمیت زیادی دارد. نوشته‌های تاریخی اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، و راه‌ها، کالاها، قلعه‌ها، برج‌ها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت‌ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین‌ها و حکومت‌های محلی ارائه می‌دهند. برخی از این متون

عبارت‌اند از: کتاب‌هایی با عنوان مشترک «المسالك و الممالک»^۱ تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه، «صورة الارض» «ابن حوقل قرن چهارم»، حدود العالم من المشرق الى المغرب «از نویسنده‌ای ناشناس، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم» اثر مقدسی بشاری (۳۳۶-۳۸۰ ق)، و از همه معروف‌تر و مهم‌تر دایره المعارف جغرافیایی بزرگ "مُعْجَمُ الْبُلْدَان" اثر یاقوت حَمَوِی (۶۲۶ق).

فعالیت ۵

بحث و گفت‌وگو

به نظر شما موقعیت جغرافیایی کشور ما چه نقشی در تحولات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورمان دارد. آیا اقلیم‌های گوناگون در کشور ما در ایجاد تنوع فرهنگی و آداب و رسوم ویژه محلی تأثیر داشته است؟ در این باره بحث و گفت‌وگو کنید و برای نظرات خود شواهدی ارائه و استدلال کنید.

برخی از اشعار شعراً دقیقاً و یا به صورت غیرمستقیم بیانگر دیدگاه‌های فکری و مسلکی آنها بود نظیر ناصرخسرو قبادیانی و شاه قاسم انوار و برخی اشعار هم مانند قصیده «نامه اهل خراسان» از شاعر معروف، انوری مستقیماً اوضاع سیاسی و اجتماعی زمانه را مورد انتقاد قرار می‌دهد.

ت: ادبیات و متون ادبی: متون نظم و نثر ادبی، گونه مهمی از منابع تاریخی محسوب می‌شوند. زیرا رویدادهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، عقاید دینی، فلسفی رایج در هر عصری به صورت طبیعی در شعر شاعران و نوشته‌های ادبی منثور نویسندگان آن عصر انعکاس می‌یابند. همچنین

فعالیت ۶

استنباط و تحلیل شواهد و مدارک

متن زیرا از گلستان سعدی تصنیف شده در سال ۶۵۶ ق. را بخوانید و به سوالات زیر پاسخ دهید. بازرگانی را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده و خدمتکار. شبی در جزیره کیش مرا به حجره خویش درآورد. همه شب نیارمید از سخنان پریشان گفتن، که فلان انبارم ۱ به ترکستان و فلان بضاعت به هندوستان است و این قباله ۲ فلان زمین است و فلان چیز را فلان زمین ۳. گاه گفتم: خاطر اسکندریه دارم که هوایی خوش است. باز گفتم: نه [که] دریا(ی) مغرب مشوش است. سعدیا، سفر دیگر[م] در پیش است، اگر آن کرده شود، بقیه عمر خویش به گوشه بنشینم. گفتم: آن کدام سفر است؟ گفت: گوگرد پاریسی خواهم بردن به چین که شنیدم قیمتی عظیم دارد و از آن جا کاسه چینی به روم [آورم]

۱- شریک. در برخی از نسخه‌ها انبار آمده به معنی جای ذخیره کردن کالا

۲- سند

۳- ضامن

و دیبای ۱ رومی به هند و فولاد هندی به حلب و آبگینه حلبی ۲ به یمن و بُرد یمانی ۳ به پارس و زان پس ترک تجارت کنم و به دکانی بنشینم. ... انصاف از این مالو خولیا ۴، چندان فروگفت که بیش طاقت گفتنش نماند. گفت: [ای سعدی]، تو هم سخن بگوی از آنها که دیده‌ای و شنیده. گفتم:

آن شنیدستی که در اقصای غور

بارسالاری بیفتاد از ستور

گفت: چشم تنگ دنیا دار را

یا قناعت پر کند یا خاک گور

(گلستان، ص ۳۷۰-۳۷۳)

- ۱- به نظر شما اطلاعات مندرج در این متن در کدام حوزه تاریخی کاربرد دارد؟
- ۲- چه تفاوتی میان محتوای این متن و متن‌های نقل شده در فعالیت‌های ۱ و ۳ وجود دارد؟
- ۳- به نظر شما بر اساس چه استدلالی می‌توان به این متن به عنوان یک شاهد و مدرک تاریخی استناد کرد؟
- ۴- برداشت آزاد شما از متن چیست؟ استدلال کنید.

- ۱- پارچه ابریشمی ساخت روم
- ۲- آینه و شیشه ساخت حلب
- ۳- جامه نگارین خطدار
- ۴- سودا، خیال خام.

فرهنگی و منشآت (نامه‌ها) نیز از منابع و مراجع مهم منابع تاریخی محسوب می‌شوند. متون تقویمی و گاه شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی و سایر تألیفات علمی نیز می‌توانند به منظور تبیین اوضاع علمی دوره‌های تاریخی مورد توجه و مطالعه مورخان قرار گیرند. نوشته‌های روی سکه‌ها اطلاعات مفیدی درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله‌های حکومتی و نام پادشاهان ارائه می‌دهند.

ت: سایر منابع نوشتاری: منابع نوشتاری تاریخ به مواردی که ذکر شد محدود نمی‌شود و انواع دیگری از تألیفات تحت عنوان «طبقات»، «انساب» و فرهنگنامه‌های زندگینامه‌ای وجود دارند که حاوی اطلاعات مفید تاریخی‌اند، مانند «الطبقات الکبری» از ابن سعد کاتب واقدی، «انساب الاشراف» اثر بلاذری، «تاریخ بغداد» از خطیب بغدادی و کتاب «عیون‌الانباء فی طبقات الاطباء» اثر ابن ابی اُصیبعه (۶۰۰-۶۶۸ ق). اسناد برجای مانده از دیوان‌های حکومتی و سلسله‌ها نظیر فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی و

سکه‌های دوران شاه اسماعیل

سکه‌های دوران شاه سلطان حسین

جستجو براساس شواهد و مدارک

متن زیر از سیاستنامه خواجه نظام است، بعد از مطالعه دقیق آن به سوالات پاسخ دهید.

اندر تعظیم داشتن فرمانهای عالی ...

نامه‌ها که از درگاه نویسند بسیارند و هرچه بسیار شد حرمتش برود باید که تا مهمی نشود از مجلس عالی چیزی ننویسند و چون نویسند باید که حشمتش چنان باشد که کس را زهره آن نباشد که آن را از دست بنهد تا فرمان را پیش نبرد اگر معلوم گردد که کسی به فرمان به چشم حقارت نگریسته است و اندر قیام کردن به سمع و طاعت کاهلی کرده است او را مالش بلیغ دهند اگر چه از نزدیکان بود... (سیاستنامه، ص ۱۰۱).

۱- اطلاعات مندرج در این متن برای بازشناسی کدام حوزه از تاریخ سلجوقیان مفیدند؟

۲- از دیدگاه شما چرا باید سیاستنامه را به عنوان یک منبع تاریخی بپذیریم؟

پرسش‌های نمونه

- ۱ منظور از منابع غیرنوشتاری چیست؟ شرح و توضیح دهید.
- ۲ گونه‌های مهم کتاب‌های تاریخی که توسط مورخان نوشته شده‌اند را بررسی کنید.
- ۳ چرا سفرنامه از منابع مهم تاریخ نگاری محسوب می‌شوند.
- ۴ متون جغرافیایی چه نوع اطلاعاتی از گذشته ارائه می‌دهند.
- ۵ از نظر شما از انواع گونه‌های منابع معرفی شده تاریخی کدام یک از اهمیت بیشتری برخوردارند؟ برای اثبات نظرتان چه

استدلالی دارید؟